Alevilik ne, Bektaşi kim?

Avni ÖZGÜREL

Radikal, 4 Mart 2001

Emevi saltanatı İslam'ı Arap kalıbına döküp diğer kavimleri 'mevali' nitelemesiyle dışlayınca hem gerçek İslamı yaşamak hem de kültürel kimliğini korumak isteyen halk toplulukları, itildikleri noktada ve yönde yollarını ayırmakta sakınca görmediler.

Arapça metinleri öğrenmekte ve ezberlemekte esasen zorluk çeken ve eski dinlerinde var olup bilinçaltında korudukları unsurları terk etmemiş olan insanlar, kuşaktan kuşağa aktardıkları hikâyelerin duygu yüklü ortamını ve kutsallaştırdıkları renk ve ritüelleri içine girdikleri yeni dine taşıyarak manevi dünyalarını inşa ettiler. Sonuçta Farslar Şiileşti, kentleşen Türkler Hanefileşti.. (*)

Ancak Yeseviye kültüründen gelen göçebe Türkmenler hem Sünni geleneğin formelliğinden sıkıldıkları hem de gündelik hayatlarında alışageldikleri ilişki kalıbını ilahi menşeli ve ahlaki buldukları için, kendilerini Şia'dan farklı olarak Alevi diye tarif ettiler.

Alevilik Sünniliğin zıddı mı?

Alevilik esas olarak Hz. Ali ve ehlibeyt (=Hz. Muhammed'in ev halkı) sevgisi demek olduğuna göre bu manada ehlisünnet diye isimlendirilen ve Sünni olarak anılan kitle aynı zamanda Alevi sayılabilir. Ya da Sünniliğin Aleviliğe mani olmadığı söylenebilir.

Ehlibeyt sevgisine 'tevella'; sevmeyenleri lanetlemeye 'teberra' denildiği göz önüne alınır ve bu Aleviliğin bir kriteri sayılırsa iki büyük Sünni mezhebin kurucuları İmam Ebu Hanife ve İmam Malik'in Aleviliklerine hükmetmek dahi mümkün. Zira iki imam da hilafetin Emeviler tarafından zorla ele geçirilmesini onaylamayan ve hilafet hakkının Hz. Ali'nin çocuklarına ait olduğu kanaatine sahip olduklarını saklamayan bir tutum içindeydiler. Ancak fark bu tavrın sergilenmesinde daha bariz denebilir. Şia ve günümüzde Alevi olarak isimlendirilen kitle ibadet sırasında Yezid'e açık laneti gerekli görürken ehlisünnet 'şeytan'a dahi lanet edilemeyeceği' yorumuyla bu yola gitmedi. (Sünni Müslümanlık'ta da Yezid kelimesinin olumsuz bir sıfat olarak yerleştiğini unutmamak lazım..)
Bu noktada Haricileri ve Yezid taraftarlarını tahlilin dışında tuttuğumuzu söylemeye gerek yok. İki aşırı cemaatin de Hz. Ali ve ehlibeyt sevgisinin uzağında bulunduğu çok açık.

Ayırt edici ölçü

Belirtmemiz gereken bir başka husus da, Sünnilik çerçevesinde ortaya çıkmış ve gelişmiş tarikat hareketlerinin tamamının kendilerini Hz. Ali'ye bağladıklarına bakarak bunların vasıf olarak Alevi oldukları gerçeği. Yani Hz. Ali sevgisi tarihen bir ayırt edicilik ölçüsü değil. (Alevi hareketine karşı oldukça haşin davranmış Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman 1535'te Bağdat seferi sırasında düşmanın Van üzerine yürüdüğünü öğrendiği halde Meşhedeyni yani Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerini ziyaretini ertelememişti..)

Buraya kadar anlattıklarımız tablonun bir yanı. Ancak zaman içinde Aleviliğin 'farklılığın inşası' diye niteleyebileceğimiz bir süreç yaşadığı da

inkâr edilemez. Öyle ki günümüzde Aleviliğin ayrı bir mezhep; hatta giderek ayrı bir din olduğuna kadar vardı tartışmalar.

Bektaşilik ve Hacı Bektaş

Alevilikle başlayan yazıyı Bektaşilik'le sürdürmemek imkânsız. Ancak tasnifte Aleviliğin konulacağı yerin tartışmalı olmasına karşılık Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığın ifadesi olan Bektaşiliğin tarikat olduğuna kimsenin itirazı yok.

Bu vurgudan yola çıkarak, ihtiyat payıyla belki şunu söylemek mümkün: Her Bektaşi Alevi sayılabilir, ancak her Alevi Bektaşi değildir.. Horasan'ın Nişabur şehrinde doğan Hacı Bektaşı Veli (1200), Hz. Türkistan diye anılan Hoca Ahmet Yesevi'ye nispet edilirse de (Vilayetnamelerin bazılarında Hacı Bektaş Veli'nin Ahmet Yesevi'ye intisab edişi anlatılıyorsa da Ahmet Yesevi'nin ölüm tarihi 1168) Anadolu kültürünün bu büyük isminin Ahmet Yesevi'nin halifesi Lokmanı Perende'nin müridi olduğunu söylemek daha doğru.

Velayet ve keramet

Hacı Bektaş'ın on bir on iki yaşında 'veli' mertebesine ulaştığı, Perende'nin bir çocuğa gösterdiği saygıyı abartılı bulan diğer dervişlerin sızlanması üzerine onun izniyle keramet gösterdiği de biliniyor. (Hac ziyareti sırasında Lokmanı Perende'nin Horasan taraflarında yapılan bir yemeği canının çekmesi üzerine Hacı Bektaşı Veli'nin ortaya açtığı bir sofra bezi üzerine o yemeği sermesi v.s.) Tarihen sabit olan ise Hacı Bektaşı Veli'nin bir süre sonra Anadolu'ya gelip (kardeşi Menteş de yanındadır ve günümüzde de bölge onun adıyla anılır) Kırşehir'in Karahöyük'e (Bugünkü Hacı Bektaş ilçesi) yerleştiği. (**) Menteş'in Baba İlyas ayaklanması sırasında

öldürüldüğü, Hacı Bektaş'ın ise Kırşehir'in Malya Ovası'nda katliama varan bir kırımla sona erdirilen isyana katılmadığı kabul ediliyor. Hacı Bektaşı Veli'nin sağlığında bir tarikat oluşturduğunu gösteren işaret yok. Medrese eğitimi almadığı için kelam ve fıkıh bilgisinin de sınırlı olduğunu söylemek gerek. Ancak evlat edindiği Kadıncık Ana'nın manevi babasının fikirlerine dayanarak dergâha vücut verdiğine hükmetmek mümkün. (Bektaşi geleneğinin büyük ismi Abdal Musa'nın da Hacı Bektaşı Veli ile şahsen görüşmeyip onu Kadıncık Ana'dan dinlediği söylenebilir. (Abdal Musa, Alaiye Beyi'nin oğlu Gaybi'nin mürşididir. Gaybi onun kerametlerini bir av sırasında görünce dünyadan el çekip tekkede mürit olan Kaygusuz Abdal adıyla tanıdığımız derviştir...)

Kesin olan şu ki, Bektaşi tarikatı Balım Sultan tarafından teşkilatlandırıldı. (Ö.1516) Her yerde farklı yapılan ayinlerin ve izlenen ritüellerin Balım Sultan tarafından disipline edildiğini de biliyoruz. (O yıllarda bekârlık andı içmiş mücerred diye anılan bir grup derviş kendilerini dergâha adamışlıklarının ifadesi olarak kulaklarına demir halka takarlardı..) Bektaşiliğin 'kente mahsus' hale gelmesi ise daha sonra. Nazenin tarikatı (Babagân kolu) diye anılan topluluğa köylülerin alınmadığı söylenir. Keza Aleviler de ancak 'baba'lara 'ikrar' vermişlerse dergâha girebilirlerdi. Bu durumun giderek 'baba'larla Çelebi'ler arasında husumete sebep olmaması imkânsızdı. Nitekim sonradan babaların 'pir evi'nin bakımını üstlenmelerine karşılık çelebilerin köşk ve konaklarına çekildikleri görüldü.

Rumeli'ye yayılma

Sultan Murat devrinde Bektaşilik Anadolu'da ve Rumeli'de yayılmaya başladı. Devlet nezdinde itibar kazandı ve en önemlisi yeniçeri olarak bilenen Osmanlı ordusunun çekirdeği manen bu ocağa bağlandı. (Hıristiyan ailelerden seçilip devşirilen çocukların eğitilmesiyle oluşan yeniçerinin ılımlı

bir İslam anlayışını benimsemiş dergâhın manevi himayesine ve terbiyesine terk edilmesi mantıklı da..) Ancak sonradan bu asker ocağının tasfiyesi gündeme geldiğinde Bektaşi dergâhlarının da saldırıların hedefi haline getirilip tamamen tahrip edildiği, Osmanlı'nın son yüzyılında dergâhın devletle ilişkisinin yeniden tesis edildiği biliniyor. Cumhuriyet döneminde ise Bektaşilik uzun süre foklorik bir öğe olarak törensel yanıyla varlığını sürdürüp ilgisizliğe terk edildi dersek yalan olmaz. Ancak yakın zamanda Batı'nın kısmen siyasi ilgisiyle Alevilik'le birlikte Bektaşilik de yeni araştırmaların konusu oldu. (*) Bektaşi tarihini efsaneler dizisinden ayrı görmek zor. Hacı Bektaşı Veli'nin Kırşehir'de de kerametlerinin devam ettiğine; bölgenin yerli halkı Çepni boyunun lideri Yunus Mukri'nin oğlu İdris'in karısının çocuğunun olmadığına ancak Hacı Bektaşı Veli'nin onu evlat edinip burun kanı kerametiyle Timurtaş ve Seyyid Ali Sultan'ın doğumlarını sağladığına inanılır. Ve genç kadın Bektaşiler tarafından Kadıncık Ana Kutlu Melek diye anılmaya başlar. (**) Türk topluluklarının geçmişinde, boylar arasında siyasi nedenlerle diğerlerinden farklı olma kaygısıyla ayrı inançları benimseme eğilimi var. Budist olan ve öyle kalan kabileler; Mani inancını seçenler, Müslüman olanlar yanında Hıristiyanlığı (Uzantıları halen kısmen Türkiye'de Moldova'da var) hatta Museviliği (Hazara Türkleri) benimseyenler var.

'Bunların kıssası çokdur'

Hacı Bektaş, Al-i Osman neslinden hiç kimse ile musahabet etmedi... Hacı Bektaş kim Horasan'dan kalktı, bir kandaşı daha var idi. Menteş derler idi. Bile kalkdılar, geldiler. Doğru Sivas'a geldiler. Ve andan Baba İlyas'a geldiler. Ve andan Kırşehiri'ye geldiler. Kayseri'den kardaşı Menteş yine Sivas'a vardı. Anda eceli mukadder imiş. Anı şehid ettiler. Bunların kıssası çokdur. Cem'isine ilmim yetmişdür. Bilmeşemdür. Hacı Bektaş Kayseri'den Karayola (K. Sulucakaraöyük'e) geldi. Şimdi mezar-ı şerifi andadur. Ve hem

bu Rum da dört tayfa vardur kim misafirler içinde anılur: Biri Gaziyan-ı Rum, biri Ahıyan-ı Rum, biri Abdalan-ı Rum, ve biri Bacıyan-ı Rum. İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bacıyan-ı Rum'ı ihtiyar etdi kim o Hatun Ana'dur. Anı kız edindi. Keşf-ü kerametini ana gösterdi. Teslim etdi. Kendü Allah rahmetine vardı.

Sual: Bu Hacı Bektaş Hazretinün bunca müridi ve muhibi vardur. Bunların biatları ve silsileleri nereden olur? Cevap: Hacı Bektaş, Hatun Ana'ya ısmarladı nesi var ise. Kendü bir meczub, budala aziz idi. Şeyhlikten ve müridlikden farig idi. Abdal Musa derler idi, bir derviş var idi. Hatun Ana'nun muhibbi idi. Ol zamanda şeyhlik ve müridlik igen zahir değül idi. Silsileden dahı farigler idi. Hatun Ana ol azizün üzerine mezar etdi. Geldi, bu Abdal Musa bunun üzerinde bir nüce gün sakin oldu. Orhan devri geldi. Gazalar etdi.

Sual: Bu Bektaşiler eyidürler kim yeniçerilerün başındaki tac Hacı Bektaş'undur derler. Cevap: Yalandur! Ve bu börk hod Bilecük'de Orhan zamanında zahir oldu... Ve illa Bektaşılar geymege sebeb: Abdal Musa, Orhan zamanında gazaya geldi ve bu yeniçerinün arasında bile yüridi ve bir yeniçeriden bir eski börk diledi. Yeniçeri üsküfini çıkardı. Bunun başına geydürdi. Abdal Musa vilayetine geldi ol börk bile başında. Sordılar kim: 'Bu başundaki nedür?' Ol eyitdi: 'Buna elif derler' dedi. Vallahi bunların taclarunun hakikatu budur.

Sual: Bu Hacı Bektaşıoğlı Mahmud Çelebi kim ol Resul Çelebi'nün oğlıdur, ya anın müridlerinden ehli ilimden kimse var mıdur? Cevap: Vardur. Bengi ve zankı, dobalak ve zobalak ve şeytani âdetler bunlardan çokdur. Ve bu halk bilmezler anı şeytani midür veya rahmani

midür. Ve her kimse kim Hacı Bektaş, Al-i Osman'dan kimse ile musahabet etdi der ise yalandur, böyle bilesiz.

Kısa Alevilik terimleri sözlüğü

Hamse-i Al-i Aba: Peygamberin abası altındaki beş kişiden ibaret ev halkı. Abdal: Peygamberin ev halkının kulu manasında. Abd, kul köle anlamında, 'al' eki ise Ali'yi ifade ediyor.

Tevella: Birini davet etmek, sevmek manasına gelen Arapça tevelli kelimesinin Farsçaya geçen şekli.

Teberra: Arapça aslı teberrü olan sözcük birini sevmemek, ondan yüz çevirmek anlamına geliyor.

Güruh-u Naci: Ehlibeyti sevenler.

Şiilik: Hz. Ali taraftarlığı. Şiiliğin üç kolu var, Zeydilik (Sünniliğe en yakın yorum), Gulat (İslam dışı yorumlara da kapı açan aşırı yorum) ve İmamilik (Dar manasıyla günümüzde Caferi mezhebi).

Batınilik: Her zahirin (dışın) bir batını (içi) olduğu fikrine dayalı dini akım. Bünyesinden Hurufilik gibi müfrit akımlar da çıktı.

Mehdi: Kelime olarak hidayete ermiş kişi manasında olan mehdi, gelecekte dünyaya nizam vermek için geleceğine inanılan imamın sıfatı.

Haydarilik: Esas olarak Noktavilikten Kalenderilikle birlikte çıkan akım. Kuranın harf ve noktalarına esoterik anlam yükleyen bu düşüncenin Nesimi dahil pek çok halk ozanını ve Bektaşi hareketini etkilediği söylenebilir.

Yol evladı: Bektaşilik'te Kadıncık Ana Hacı Bektaşı Veli'nin' bel evladı' olarak değil 'yol evladı' kabul edilir. Bel kendi kanından gelmek, yol öğretisinde birlikte olmak anlamındadır.

İkrar: Bağlılık ifadesi..

Semah: Hacı Bektaşı Veli'nin ibadetten ziyade cezbeyle dikkat çektiği bilinir. Yaşadığı dönemde kendisinin de ardıç dallarının yakılmasıyla oluşan ateşin üzerine hırkasını atarak semah yapması üzerine geleneğin ibadet olarak kabullenilip Bektaşi geleneğine yerleştiği söylenebilir.

Kızılbaş: Kırmızı başlık giyen Bektaşi Türkmenler manasında. Bektaşi törenlerinde içki içilmesi, müzik dinlenmesi ve sır saklamanın bir öğreti olarak benimsenmesi dolayısıyla haksız yakıştırmalara ve gerçekdışı iddialara kaynak olmuş bir sözcük. Kaldı ki Türk oymaklarından birinin adı Kızılbaş'tır. Tıpkı bir diğerinin adının Karabörklü olması gibi... Ancak Anadolu'da Kızılbaşlık Rafızilik diye tanımlanıp zorlu takiplere uğramıştır.

Ayin-i Cem: Terim 'ayn' ve 'cem'den geliyor. Yani varlık-öz ve birleşme.. Dolayısıyla Varlıkta birliğin ayin-i cemde ifade edildiğini söylemek mümkün.